

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Սակայն Կեսարացի աննկույն կամքի տէր անձ է: Յուսահատելի չի գիտեր: Չենք գիտեր ինչպէս, սակայն որոշ է թէ երկու տարի յետոյ, 1615ին, կը յաջողի գրաւել Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը (Ազգապատմ., էջ 2351 եւ Գալէմբարեան, Կենդանութիւններ, Ա. էջ 16):

Այս ժամանակ արդէն կաթողիկոսական տառածառ ջրիստոնէութեան հետեանքները զգալի դառնալ սկսած էին Արեւելքի եւ մանաւանդ Հայոց մէջ:

Հայ եկեղեցականներէն ոմանք յարուսցոյց տալ սկսած էին դէպի կաթողիկոսութիւն զանազան նիստումներով եւ ակնկալութիւններով:

Էմիլանդնայ ապաշտոր կաթողիկոսը՝ Մելքիսեդեկ, այս ախար դէմքը Հայ եկեղեցիին, որ այնքան արատաւոր անուն մը թողած է իր շահախնդրութիւններով եւ դրամապշտական արարքներով, թրեւս Հռոմէն ակնկալուած նիւթական ձեռնարկութեան մը յոյսով հաւատոյ դաւանութեան թուղթ մը կը հասցնէ Հռոմ:

1631 Յուլիս 25ին Լիովի մէջ խմբագրուած վաւերագրի մը մէջ, որ հանրագրութիւն-բողոք մըն է, Լեհաստանի առաջնորդ Նիկոլ Թորոսովիչի դէմ (տե՛ս Zachariasiewicz-ի Wiadoruose O. Ormianach w Polsce. 1842. Lwov կամ Հայրենիքի ամսաթերթ. է. տարի 1929 թ. 12), որոշ բռնած է թէ Վեֆիսեդեկ պատրիարքն ու կաթողիկոսը, իսկական եւ զուտ Ռեֆորմիստի հաւատը Պօղոս Ե. Հռոմի պապին (1605-1620) ժամանակներէն, որ անոր մօտ դրկած էր իր նուիրակ Չաֆարիս վարդապետը, այն ժամանակի Կ. Պոլսոյ արեւելիկոսը, ինչ որ կը հաստատուի նոյնիսկ նոյն պատրիարք Վեֆիսեդեկի շահանական գիրքերու պառած բողոքով:

Այդ բողոքին մէջ, որուն պատճենը կը գրուած է, Վեֆիսեդեկ պապը կը ճանչնայ իր գլխաւորը եւ կը յայտնէ անոր հնազանդութիւնը:

Երկրորդ ապացոյցը ասոր սա եր որ երբ Մելքիսեդեկ կաթողիկոսը 1625ին եկաւ... Լիով, նա ցոյց տուաւ... Գրիգոր ԺԴ. պապին (1572-1585) իրեն ուղղած բողոքը՝ գրուած շահանական ուրեկ կ'երեւեր որ Մելքիսեդեկ եւ քարկոնք եր պապին: Պապին այս բողոքը Վեֆիսեդեկին հասուցած էր Ջուդայի աւագահեց Յովնանկը, որ... Վեֆիսեդեկի կողմէ պատուիրակ դրկուած էր Հռոմ՝ պապին մօտ... Երրորդ ապացոյցը մեր ակնկալներով յաճոյ է, որովհետեւ երբ նա այստեղ մեզ մօտ Լիովի մէջ կախկոսպաներ կը ձեռնարէր, անոնց հրաւանքը կարող էր Հռոմեական եկեղեցոյ հաւատոյ հանգանակը՝ այսինքն՝ այն յաւելուիլ, որ Ս. Հոգին կը քսիւր Հռոմէն եւ Ուղիքէն:

Այս թուղթին մէջ յիշուած Զաքարիա պատրիարքը ժամանակակից Գէլջիսիան վանեցի պատրիարքն է: Նոյն դպրոցին կը պատկանէր նաեւ Յովհաննէս Սուրբ, Կեսարացիի հոգաւարակորդը եւ մրցակիցը, որ նոյնպէս Մելքիսեդեկի կաթողիկոսէն կը հովանաւորուէր եւ կը պաշտպանուէր:

Գրիգոր Կեսարացի աշտրոյց ախոյեան ընդդէմ մատուցած նշմարտութեան, նախանձախնդիր Հայ եկեղեցոյ դաւանութեան անայայլ պահպանութեան, հաւանութեն իր հաւատարմի պիտի փարած ժողովուրդին օգնութեամբ, 1615ին պատրիարք դառնալէն յետոյ չափազանց կծու ռոնով վեր մը կը գրէ Մելքիսեդեկի կաթողիկոսին, վայն յանդիմանելով իր գեղծումներուն, իր չարաշահութեանց եւ կողոպուտներուն համար, եւ մանաւանդ իր կրօնական համոզմունքներուն համար (Ազգապատմ., էջ 2352-53):

Մասնաւորապէս գիշերը գրուած ըլլալ կը թուի իր աշակերտներէն Մովսէս Տաթևացիի նկատմամբ Մելքիսեդեկի կաթողիկոսի ընդմէջ ընթացքը: Անկախ կը հալածէ Մովսէս Տաթևացին եւ կ'արգիլէ զայն քարոզելէ:

Մովսէս Տաթևացի որ միշտ յարգալից

յուրաքանչյուրի մը մէջ եղած է իւր վարդապետին Գրիգոր Կեսարացիին հետ, և անշուշտ, այս պարագան ալ հաղորդած էր անոր, որ արգելուեցաւ քարոզելէ՝ իր գաւառացին և փրկունը որ ստացած էր Գրիգոր Կեսարացիէն զրկելու պիտոյիկոսին: Մեքիսեղիկ Գառնեցի ըմբռնեց սպառնալիքին սաստկութիւնը և վերադարձուց զանոնք: Կեսարացին իւր պաշտպանն էր, սխալ անոր առջև կը պատկերէին թէ կարողիկոսն էր թէ շուրջինները (Հ. Ներսէս Վրդ. Արևի-եան, ՀԱ. 1933 թ. 391), վասնզի Կեսարացին «սեռ և անմեղիկ հեղինակութիւն կը վայելէր արեւմտեայ իր» (Հ. Ն., էջ 172):

Գրիգոր Կեսարացի որ ապահովար լսած էր այն անցքերը որ հոն հետեւն կը պատահէին, պաշտպանն էր իր գառնի իր սանին՝ Մովսէս վարդապետին և բոլոր անոր պէս Հայ եկեղեցւոյ հաւատարիմ եկեղեցականներուն, և աներկիւղ ու համարձակ բողոքեց այն ամէն անկարգութիւններուն դէմ, որոնք կը գործուէին Արեւելքի մէջ և գայթակղութեան տարիք էին Արեւմուտքի: Այդ յանդիմանագիրին մէջ որ Գրիգոր Կեսարացի յատուկ թղթատարով մը՝ Ասլան զպիրի ձեռքով հասուցած է Արևելք, մասնաւորապէս ձեռքը նսեմ Մովսէս Ճաթիւցիին (որ գոյն ստացած է 1615 Օգոստ. 27ին), խօսուած են բազմաթիւ գայթակղութիւն արարքներու, և Մեքիսեղիկ անձնապէս կատարած բազմապիսի ապաշտորութիւնք վրայ:

Հոն մասնաւորապէս կ'ըսէ թէ «մանաւանդ քան զամենայն մեծ չարիքն այս են, որ զո՞ր ձեռագիրն ետուր Փափուն, թէ ես Մեքիսեղ կարողիկոս Հայոց՝ իմ ազգիս վարդապետով՝ եպիսկոպոսով, եւ համայն ժողովով ճշմարտեղով Հռոմայ եկեղեցւոյն, եւ բնիկներով զժողովն Քաղկեդոնի, եւ ըզտուարն Լեւոնի, եւ ճղովնմ զԴեոսկորոս եւ համախոնմ Տորս, եւ ասեմք ի Քրիստոս երկու բնութիւն եւ երկու կամք, եւ այս ձեռագիրն օրինակն Փափն գրել է պատմաբանով եւ յուրարկել է ի Լեւոն. նոյնպէս եւ յամենայն տեղիս, թէ ազգի Հայոց ի մեր հաւատքն են դարձեր, այլ եւ ի Վանասիկ եւ յալ բազում տեղիս զիր է գրեւ եւ յղկեր. եւ այս գրոյս մէկն ի Համիք է եկեր. եւ զնորա մէկ օրինակն Աւեսիս կարողիկոսն է օտար ի հեռն, զմի օրինակն Համեցիկս մեզ

էին յղկել ասելով թէ տեսք տեսք գմեր կարողիկոսիս զխայտառակութիւնն, զայսպիսի հեռաւորութիւն՝ դուք ի՞նչպէս կարողիկոս կու ընդունիք. եւ զայս եկեալ բուրքս մեք ամենեւեմ ականատես եղեալ ընքեցայմա:

Գրիգոր Կեսարացի, իւր այս չափազանց հեռաքրքրական թուղթին մէջ (տե՛ս Գրիգորի եպիսկ. Սրուանտեանց, Քարտ Աղբար, Բ. 1885, էջ 280-293), որ կարեւոր վաւերագիր մըն է ժամանակին հայ եկեղեցւոյ ներքին քայքայուն վիճակը ցոյց տուող ամէն մանրամասնութեամբ, Մեքիսեղիկի արարքները թուիչ յետոյ կ'ըսէ՝ թէ այս ի՞նչ բան է ո՞ր արած բանն. զի կամիս երկուրդ եզր լինել, եզրիչ եւ խանգարիչ Հայոց ազգիս, զի թէ իբրեւ գնաց հո՞ւ՝ վիւ հոգալով եւ խմամոլ չես, վասն է՞ր որպէս զվարձկան եւ իբրեւ զչար զազան պատառող լինիս բանաւոր հոփն Քրիստոսի. զի՞նչ կ'ուզես այս ողորմելի եւ տառապեալ ազգես Հայոց. է՞ր չես բողոք զիւրեանս յիւրեանց աղփատութեանն. զի թէպէս որ ազգս Հայոց մարմնով ծառայ են եւ աղփատ, այլ քրիստոնեական ուղղափառ հաւատով ազատ են. հոգւով փառքաւ եւ հարուստ օրինոք ան պատուիրանօք, ըստ այնմ թէ ցանկալի է նա քան զոսկի եւ քան զականա պատուական. եւ զու կամիս՝ որ աւագութեան կողոպտես եւ մերկացուցանես յօրինաց օրնորացն եւ յուղղափառ սուրբ հաւատոյս մերոյ զի թէպէս մարմնով տեսուր եւ ի չարչարանս եմք ի յայսմ աշխարհի առաւել քան զայլ ուղղափառ ազգս, բայց հոգւով ուրախ եմք, որ ունիմք ուղղափառ հաւատ քան զայլ ազգս աղօթիւ բազմաչարչար անհասկնիկ, հաւատոյ Հօրն մերոյ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Եւ զու կամիս, որ զՍուրբ Լուսաւորչի աղկիս ուղղափառ սուրբ հաւատս զոր ընկալաւ ի նման, զնորին հիմք քաղելոյ այդպէս է որպէս կարծես. զի մեք ամենեւեմ հաստատուն կեանք ի վերայ ուղղափառ սուրբ հաւատոյս մերոյ եւ ճղովնմ եւ անթմանեմք զհաւանօգն Քաղկեդոնի սուրբ ժողովոյն եւ զվարձանօգն ընդ Ֆրանկացն, թէ կարողիկոս է՝ թէ վարդապետ, թէ եպիսկոպոս, թէ քահանայ, թէ իշխան եւ թէ ռաւիկ աշխարհական, զի կարողիկոսն եւ առաջնորդ կարգեալ են վասն հաստատութեան հաւատոյ եւ կարգաց եւ օրինաց պահպանութեան, եւ ոչ թէ վասն քաղկեդ զօրեւն

եւ խախտելոյ զնաւաս, զի մեկ ի ձեցնջ օրինաց հաստատութիւն եւ կամ քիւրելոյն ուղղութիւն ոչ տեսաք, այլ մանաւանդ քի քակել եւ խանգարել. վասն որոյ մեկ այն- այիսի հայրապետ եւ եպիսկոպոս, առաջ- մտք եւ նուիրակ չեմք ընդունիլքս:

Եւ որպէսզի այս քննադատութիւնն հ- րը բոլորովին անօգուտ չանցնիլն՝ անհկա- կը ներկայայնէ պայմաններ, երբ կալիս ուր ընդունիցեմք զեկ եւ հնազանդեմք հրա- մանի քո, զայն առաջին անկարգութիւնսն զորս գրեցաք, զայն չար սովորութիւնսն քարծ ի քեզ եւ ըստ աստուածային օրինացն եւ կանոնաց շաւղացն զնաւ, և կը յանձնա- րարէ որ:

Ա. Մէկ թեմի մը վրայ միայն մէկ եպիս- կոպոս ձեռնադրէ:

Բ. Նուիրակները հրահանգէ որ բանա- գրանքներէ զգուշանան:

Գ. Սրբոց նշխարները եւ Լուսաւորչի Ս. Աջը դարձնէ էջմիածին:

Դ. Եթէ ստոյգ է որ պարսիկ գիր չէ գը- րած, գիրով մը հերքէ:

Ե. Զաքարիա վանեցիին բանադրէ իբր խորհատող պապին տրուած գիրին և ասիկա չըջարեալանալով մը հաղորդէ:

Եւ գիրը կը վերջանէ սա սպառնական բա- ռերով. «Երբ զայս առնեա՝ կու ընդունիմք զեկ որպէս զուղղափառ կաթողիկոս եւ քի ոչ, դու զիտես»:

Գրիգոր Կեսարացիի այս թուղթին հե- տեանքը ի՞նչ եղած ըլլալը չենք գիտեր, սակայն ինչպէս կ'երեւայ՝ իր հակառակորդ- ները կը յաջողին չուտով տապալել զին- քը, վասնզի 1617-1618ին անհկա կեսարիա- նք(*) Սիմէոն գպրի Լեհացի որ 1617-1618ին Կեսարիա եկած է, կ'ըսէ թէ զգնացի մօտ Գրիգոր վարդապետն, առ ուր կացեալ էի, գոր սիրեալ զիս՝ յոյժ ուրախացաւ եւ սիրով ընկա- յաւ... Վարդապետն ունէր մեծ եղի որպէս քաղաք. եւ անդ քաղաւ անգաւ զնացեալ սխի- քաւեցաք. եւ ասին քի նորա եղին ջաւներովու ազգ քաղող կայ» (ՀԱ. 1935, էջ 91-92):

1618ին Քէօթաօֆիա գրուած ձեռագիրի մը մէջ, որ Յակոբ եպոս. Քէօթաօֆացիի՝ Կեսարացիին աշակերտը գրել տուած է,

գրիչը կը հաստատէ թէ ձեռագիրը գրուած է «ի հայրապետութեան տեսն Տէր Միսիսեք կաթողիկոսին եւ վարդապետին խնայ Գրիգոր քաջ Բարսեղապետին Կեսարացոյ» (Տաշեան, Մայր ցոյցով, էջ 778): Օրմանեան (Ազգա- ղադատ, էջ 2359) կը մտածէ որ «յայտնի է թէ Կեսարացի կաթողիկոս չէ եղած» ուս- տի Կ. Պոլսոյ պատրիարք պէտք է եղած ըլլայ:

Արդարեւ ժէ. զարուս սկիզբը տակա- յին Քէօթաօֆիա Կ. Պոլսոյ պատրիարքու- թեան մաս կը կազմէր ևս առանձին հովու- ութիւն մը կամ թեմ մը չէր (Դուրանդէ, էջ 182) և հաւանական է որ իբր այն յիշ- ուած է Գրիգոր Կեսարացիի այդ յիշատա- կաբանին մէջ:

Այդ պարագային իր պատրիարքու- թիւնը ձգելու թուականը ճշդուած կ'ըլլայ, քանի որ 1618ին Կեսարիա էր:

ԾԱ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻՆ՝ ԻՐ ՄԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՄԷՋ (1618 — 1625)

Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին վրայ իրեն կը յաջորդէ իր հակառակորդը Յովհաննէս Նուշ, որ կը յիշատակուի 1620 և 1625 թուականներուն առաջնորդ Կ. Պոլ- սոյ (Հ. Գալէմբեարեան, Կիւսգորութեան, Ա. էջ 17: Օրմանեան, Ազգաղադատ, էջ 2361): Այս ժամանակամիջոցին (1618 — 1625)

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի կը մնայ Կեսարիա իբր առաջնորդ, ուր, ինչպէս տեսնեք, զինքն գտաւ 1618ին Սիմէոն Լեհացի:

1621ին գրուած և ցարդ անտիպ Յայմա- աւուրքի մը յիշատակաբանին մէջ(*) կը կարդանք.

«Դրեալս ստոր գիտիս ի քվականիս Հայոց Ռ եւ Հ (= 1621) ի մայրաքաղաքս Կեսա- րիա, որ և Մամեակ, ի Հայրապե- տութեան մերոյ քն մեծ Բարսեղապետին Գրի- գորին, որ և պայծառ քանն Հայաստանեայց ազգիս»:

Հաւանութիւն հոն մնացած է մինչև 1626, ուրկէ եկած է Կ. Պոլիս՝ գրաւելու հա-

(*) Օրմանեան կը կարծէ թէ 1615ին 1619 Գրի- գոր Կեսարացի Կ. Պոլսոյ պատրիարք մնացած է, սակայն ինչպէս կը տեսնուի ճիշդ չէ:

(*) Հ. Ներսէս վրդ. Ալիքեան ազնուօրէն տրա- մադրած է պատմէնը. Տրդատ եպոս. Պալեանի մէկ ձեռագրէն առնելով:

մար պատրիարքական աթոռը, Յովհաննէս Խուլը վանկով (Օրմանեան, Աղբաղաբան, 2375 և Գալէմբեարեան, Կենսագրաբանք, էջ 19 և 24): Այս գրաւումը կատարած է օգոստոսիով այն միջ յուզումէն՝ զոր առաջացուց Մկրտիչեղիկ կաթողիկոս 1624ին գաւով Կ. Պոլիս քաղաքում անստակօք նստաւ և արտաքին առաջ փարպոսեցիք իւր համախոհօք, զոչկալով որպիս զտալիս, և Զախարիէն օսանդակութեամբն և նոյն ի թիկունս զիննելովն, սկսան անխիտ ուսեղ ի պատ ատունն գոծի և զգիւնի՝ յայտնի հրապարակաւ և զոչ ուսողն անարգիւն, որ քաղաքում ժամանակաց հետե օրինաւոր և ճշմարիտ վարդապետսն մեծ վշտօք և դառնակոյտք հապիւ կտնէր ինն և քարոնք թ միջոյ. և այլ քաղաքում անստակութիւն և հերձախօսութիւնս (Իրաւաւոր, 285):

Աստուծո յանձնելով մերասացի Ներսէսն որ ճշմարտութեան իրաւանցն Աստուծոյ շատագոյն էր և արքայս, նա ի ժամանակին աշտոյնելովն Աստուծոյ անդ եղև մեծ գործիքն, որ քաղաքային և քաղաքացիական ժողովրդով հազիւ կարացաք ցունել զյար ժողով ևնոց և հաղածական ատենը ի քաղաքին մեծեք (Իրաւաւոր, անդ: Բիւլետէն, 1907, թ. 3424, Աղբաղաբան, 2369-70, 2374):

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի այլ միջոցին Կ. Պոլիս էջր, և թէ ոչ էջր կրնար անգործ մնալ և Դարանաղցի պէտք էր որ զինքն ալ յիշէր:

Որքանից Կաթողիկոս Կիրթայ Լեւաստան (1625), սակայն Յովհաննէս Խուլ քիչ մը ատեն ալ կը տակալ Կ. Պոլսոյ աթոռին վրայ, մինչև որ Գրիգոր Կեսարացի հետը առած Մկրտիչեղիկ. Կարնեցի, ինչպէս նաև Երզնկացի Պապիստիկոս Զաքարիանուանեալ Յովհաննէս եպիսկոպոսը, Կ. Պոլիս կուգայ 1626ին և կը յայտնի Յովհաննէս Խուլը՝ որ անժողովրդական դարձած էր իւր կաթողիկոսական միտումներուն համար, առաջալիւ և մինչև Պրետա փախուցնելով զայն՝ ինքը բռնութեամբ՝ առանց հրամանի յափշտակել Կ. Պոլսոյ աթոռը (Իրաւաւոր, էջ 186), ի թէ կարելի է հաւատարմալի կապաւորութիւն պատմագիրքին խօսքերուն տառական ճշգրտութեամբ:

Փ.Ք.

ԿԵՍԱՐԱՅԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԵՒ

ԼԵՀԱԼԱՅՈՅՑ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԻՐ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

(1626-1629)

Գրիգոր Կեսարացի յայտնի էր ինչպէս որդի անգամի պատրիարքութեան մասին զարմեալ միայն Դարանաղցին է որ մասնակի ծանօթութիւններ կուտայ, իւր ծանօթ տարածութեամբ թիւնը խառնելով գործին:

Իւր թէ անիկա զուգած է 1628ին իր աջակցութիւնը այն Հայերուն՝ որոնք կը ջանային Կէօմարի Ս. Նիկողայոս եկեղեցին (էպիսկոպոս Դարաւի մօտ, այսօր Բէֆէլի ձաւմի) թուրքերու ձեռքէն ազատել: Դարանաղցի կ'ըսէ թէ անիկա ստատած և նախատած է և չէ թողած որ անոնք դիմումներ անեն:

Իրեն պէս Յովհաննէս Խուլ ալ անփոք իշխան էր այս մասին, վասնոր երկուքն ալ իրարու հետ կը մարտնչէին պատրիարքական աթոռին համար, որով ուղիւն մէջ մեծ յուզում կը տրեւէր:

Ըստ Դարանաղցիին «Հայք կու գնան մոտ առ Կեսարացի Գրիգոր Վարդապետ» որ յայնմ ժամանակին եկեալ էր ի Կեսարիայ, իւր քի խրատ օայ՝ և յիշուրիսն առնէ լոցաւ: Իսկ նա փոխանակ օրհնելոյն և խրատելոյն՝ կուստէ և կու յանդիմանէ զնոսա անգործ, քի դուք ո՞վ էք, որ այդպիս քան կու ճանաչեք փոխաններն և անփական տեղացիք կը հոգան, և այլ ցուրտ քան շատ կ'ստէ և կու յուսահատէ զնոսա . . . ի յայտնի թշուառական տեսնին ինքն, այսինքն Գրիգոր վարդապետն և կամ Խուլն թնա փոք չեն առնոր ոչ եկեղեցականաց և ոչ քրիստոնէից անհմարին ստղն և անխիտութեամբ վշտացն: Այլ ևս առանց աղմուկի և խռովութիւն կու արիւնն ի մէջ ազգիս Հայոց յաղագս Պատրիարք առնելոյ, Քանց Գրիգորս այս մասն երեւալ էր հետ Յովաննիսն մինչ գնա փախուցեալ էր ի Պրետա և ինքն տրեւալ էր բռնութեամբ առանց հրամանաց արժունեացն (Իրաւաւոր, էջ 186):

Գրիգոր Կեսարացի չի գիտցուի ինչ պատճառներէ թիւագրութեամբ՝ այս շփոթ կացութեան մէջ «ի տեղի իւր երեւալ . . . զեղնակցի Յովաննիս Պապարտուր Զաքն» Կիրթայ «ի Լեւոյ աշխարհն» (նոյն, էջ 186):

մար պատրիարքական աթոռը, Յովհաննէս Խուլը վանկով (Օրմանեան, Աղբաղաբան, 2375 և Գալէմբեարեան, Կենսագրաբանք, էջ 19 և 24): Այս գրաւումը կատարած է օգոստոսիով այն միջ յուզումէն՝ զոր առաջացուց Մկրտիչեղիկ կաթողիկոս 1624ին գաւով Կ. Պոլիս քաղաքում անստակօք նստաւ և արտաքին առաջ փարպոսեցիք իւր համախոհօք, զոչկալով որպիս զտալիս, և Զախարիէն օսանդակութեամբն և նոյն ի թիկունս զիննելովն, սկսան անխիտ ուսեղ ի պատ ատունն գոծի և զգիւնի՝ յայտնի հրապարակաւ և զոչ ուսողն անարգիւն, որ քաղաքում ժամանակաց հետե օրինաւոր և ճշմարիտ վարդապետսն մեծ վշտօք և դառնակոյտք հապիւ կտնէր ինն և քարոնք թ միջոյ. և այլ քաղաքում անստակութիւն և հերձախօսութիւնս (Իրաւաւոր, 285):

Աստուծո յանձնելով մերասացի Ներսէսն որ ճշմարտութեան իրաւանցն Աստուծոյ շատազով էր և արքայս, նա ի ժամանակին աշտոյնելովն Աստուծոյ անդ եղև մեծ զօրաւորք, որ քանակաւոր և քաղաքաւոր ժողովրդով հազիւ կարացաւ ցունել զյար ժողով ևնոց և հաղածական ատեն ի քաղաքին մեծեղ (Իրաւաւոր, անդ: Բիւլետէն, 1907, թ. 3424, Աղբաղաբան, 2369-70, 2374):

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի այլ միջոցին Կ. Պոլիս էջր, և թէ ոչ էջր կրնար անգործ մնալ և Դարանաղցի պէտք էր որ զինքն ալ յիշէր:

Որքանից Կաթողիկոս Կիրթայ Լեւաստան (1625), սակայն Յովհաննէս Խուլ քիչ մը ատեն ալ կը տակալ Կ. Պոլսոյ աթոռին վրայ, մինչև որ Գրիգոր Կեսարացի հետը առած Մկրտիչեղիկ. Կարնեցի, ինչպէս նաև Երզնկացի Պապիստիկոս Զաքարիանուանեալ Յովհաննէս եպիսկոպոսը, Կ. Պոլիս կուգայ 1626ին և կը յայտնի Յովհաննէս Խուլը՝ որ անժողովրդական դարձած էր իր կաթողիկական միտումներուն համար, առաջաւել և մինչև Պրատա փախուցնելով զայն՝ ինքը բռնութեամբ՝ առանց հրամանի յափշտակել Կ. Պոլսոյ աթոռը (Իրաւաւոր, էջ 186), ի թէ կարելի է հաւատարմաւոր չափազանց պատմագիրքին խօսքերուն տառական ճշգրտութեամբ:

Փ.Ք.

ԿԵՍԱՐԱՅԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԵՒ

ԼԵՀԱԼԱՅՈՅՑ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԻՐ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

(1626-1629)

Գրիգոր Կեսարացի յայտնի էր ինչպէս որքան անգամի պատրիարքութեան մասին զարմեալ միայն Դարանաղցին է որ մասնակի ծանօթութիւններ կուտայ, իր ծանօթ տարածագրութիւնը խառնելով գործին:

Իրր թէ անիկա զույգած է 1628ին իր աջակցութիւնը այն Հայերուն՝ որոնք կը ջանային Կէօմարի Ս. Նիկողայոս եկեղեցին (էպիսկոպոս Դարաւի մօտ, այսօր Բէֆէլի ձաւոր) Թուրքերու ձեռքէն ազատել: Դարանաղցի կ'ըսէ թէ անիկա ստատած և նախատած է և չէ թողած որ անոնք դիմումներ անեն:

Իրեն պէս Յովհաննէս Խուլ ալ անփոք ինչած էր այս մասին, վասնոր երկուքն ալ իրարու հետ կը մարտնչէին պատրիարքական աթոռին համար, որով ուղիւն մէջ մեծ յուզում կը տրեւր:

Ըստ Դարանաղցիին «Հայք կու գնան մօտ առ Կեսարացի Գրիգոր Վարդապետ» որ յայնմ ժամանակին եկեալ էր Կեսարիայ, իրր քի խրատ օայ՝ և դիւրութիւն տուէր նոցա: Իսկ նա փոխանակ օրհնելոյն և խրատելոյն՝ կուստէ և կու յանդիմանէր զնոցա անգործ, քի դուք ո՞վ էք, որ այդպիս քան կու ճանաչեք փոխաններն և անփական տեղացիք կը հոգան, և այլ ցուրտ քան շատ կ'ստէ և կու յուսահատէր զնոցա . . . ի յայտնի թշուառական տեսնին ինքն, այսինքն Գրիգոր վարդապետն և կամ ինչն քան փոք չեն առնոր ոչ եկեղեցականաց և ոչ քրիստոնէից անհմարին ստղն և անխիտութեամբ վշտացն: Այլ ևս առանց աղմուկի և խռովութիւն կու արհաման ի մեղ ազգիս Հայոց յարազ Պատրիարք տնեցոյ, Բանդի Գրիգորս այս մասն երեւալ էր հետ Յովաննիսն մինչ գնա փախուցեալ էր ի Պրատա և ինքն տրեւալ էր բռնութեամբ առանց հրամանաց արհմանացն (Իրաւաւոր, էջ 186):

Գրիգոր Կեսարացի չի գիտցուի ինչ պատճառներէ թիւազրուած՝ այս չիփթ կացութեան մէջ «ի տեղի իւր երեւալ . . . զեղնակցի Յովաննի Պապիարք Զաքարի Կիրթայ «ի Լեւոյ աշխարհն» (նոյն, էջ 186):

Հաւանօրէն կ'երթար հալածելու Մելքիսեդէկ կաթողիկոսը, որուն ղէմ բռնուն առեւտրութիւն ունէր:

Ինչպէս ըսինք՝ Մելքիսեդէկ կաթողիկոս վտարուած և հալածուած էր Հայ Յեկեղեցւոյ կարգերուն և կանոններուն նախանձախնդիր եկեղեցականներու և ժողովուրդին կողմէ, Կ. Պոլսէն անցած էր Լեհաստան (1625):

Հոն այս ապաշնորհ կաթողիկոսը իրեն չափ անարուած և գարշիկ արեղայ մը՝ Նիկողայոս Թորոսովիչը՝ հակառակ ժողովուրդին բողոքին՝ գաղտնի եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Լեհաստանի Հայոց:

Մելքիսեդէկ կաթողիկոս կը վախճանի Կամենից 1627ին (*):

Նիկող, որ արդէն կաթողիկ էր, սկսաւ ամէն կեղծիք և ընտութիւն ի գործ դնել ժողովուրդը ևս կաթողիկ դարձնելու, հակառակ անոր բռնուն ընդդիմութեան:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1627ին Յովհաննէս Խուլը աթոռէն տապալելէ յետոյ՝ փութաց Լեհաստան (**):

1627 Դեկտեմբերին (***) կը հասնի Կամենից և իբր լրտես կ'ամբաստանուի Նիկող եպս. Թորոսովիչէն և 1628ի սկիզբը կը վտարուի Պոլսից անապառաջ հրկիրը, որիւմ Կեսարացի Նիկողի ղէմ ըստադրանք արձակեց և վերադարձաւ Կ. Պոլս:

Վերոյիշեալ 1631 Յուլիս 25ին Լիդվի մէջ խմբագրուած վաւերագրին մէջ, որ ինչպէս ըսի բողոք մըն է ընդդէմ Նիկող Թորոսովիչի՝ ուղղուած Մովսէս Տաթևացի կաթողիկոսին, կը խօսի Կեսարացիի առաքելութեան վրայ ի Լեհաստան, առանց խօսելու անոր վտարումին մասին:

(*) Օրմանեան (Ազգայագոստ, էջ 2377) մահուան Թուականը դրած է 1626 Ապրիլ 1, հիմնուելով Դաւրթեփին վրայ: Աւելի հաւանական կը թուի 1627, որ կ'ընդունի Գալէմբերսեան (տոն Կենսագրութեան, էջ 29). ուրիշներ 1628ին կը ձգեն:

(**) Հ. Գրիգոր վրդ. Գալէմբերսեան (Կենսագր. Ա. էջ 29) կը գրէ թէ նախ Էջմիածին գալստի է եւ անկէ Լեհաստան, սակայն այս մասին ոեւէ ապացոյց չկայ, Հ. Ափրեմեան (ՀԱ. 1934, էջ 8) կը կարծէ թէ ուղարկուած է Մովսէս բլուսարարէն ի նպատակ Էջմիածին նուիրակութիւն ընելու, սակայն այս մասին ալ փաստ չկայ:

(***) Դարձեալ Գալէմբերսեան գայն Կամենից ցոյց կուտայ 1629ին, ինչ որ շատ հաւանական չի թուիր:

Նիկող եպս. ձեռնադրութեան վրայ խօսելէ յետոյ, աչառ չանցած, . . . Կամենից եկաւ Կեսարացի արքայախնայ Գրիգոր վարդապետը որ ճոյնպէս ոչ պակաս պատճառ եղաւ մեր այս երկրպագութեան: Նա մեր եպիսկոպոսին (Նիկողի) գտաւ Կամենիցի մէջ, կոռուեցաւ անոր հետ որոշ պատճառներով, առանց դասի դատաւարեց զայն եւ ուղարկեց անոր շատ խիստ արտայայտութիւններով գրուած թանաքարանքի թուղթ, իսկ ինքը մեկնեցաւ իր թերւ: Եւ այդ ըրաւ առանց ճոյնիսկ պատիւարին ղրկուած նուիրակ ըրաւ, և առ հասարակ առանց ոեւէ մեկին լիազօրութիւն ունենալու, քանի որ պատիւարական արտոր Մելքիսեդէկ կաթողիկոսի մահուան պատճառով քափուր եղաւ:

Առաքել Դաւրթեփի, որ ժամանակակից է, ամէլի մանրամասնօրէն կը խօսի Կեսարացիի Լեհաստան ճամբորդութեան վրայ և կը հաստատէ անոր վտարումը այդ երկրէն: Ան (տոն էջ 366-367) ղէմին սկզբնապատճառ ցոյց կուտայ Ռոմփրիոս անուն նորընծայ արեղայի քառասունքը 25 օրուան մէջ լրացնելու փափաքը, որ Նիկող եպս. և այլ տմաշք ունեցած էին և որոնց Գրիգոր Կեսարացի ստատեց ընդդիմացած էր՝ իբր կանոնադրութիւն:

Հակառակ ասոր սակայն Նիկող եպս. 22 օր յետոյ քառասնօրեակի պատարազը մատուցանել կուտայ այդ արեղային և որպէսզի Կեսարացիին իր գործերուն միջոցաւ մտնուէ ղէմ մաքառի, առտուն կանոնաւ կը փակէ այն եկեղեցիին զուռները ուր իջեանած էր Կեսարացի: Ասիկա առիթ կ'ըլլայ պայքարի:

Կեսարացի խորապէս ազգուած կ'ընէ. տով որ սյուտ այն եկեղեցին երբայ անձեռնալ ըլլայ: Այս կերպով կը նորովուր նաեւ Նիկողը, որ կը փակէ նաեւ նորընծային պատարազէն յետոյ այդ եկեղեցիին և առանց եկեղեցիի կը ձգէ Միտնդիլ տօնական օրերուն քաղաքը:

Կեսարացիի ի ընէ անկող, կաւապաշ և խստապահանջ, յենած էր իր հոշակուած ճոխութեան վրայ, կը սստեռ, կը յանդիմանէր վարդապետական բողոք իշխանութեանը, առանց անդադարանալու քե կը զգնուի զինական հողի վրայ եւ ոչ ի Թուրքիա (Հ. Ա. Ափրեմեան):

Իր նախանձախնդրութեան ղէմ, իր ազգային եկեղեցւոյ նկատմամբ տաճած

սիրոյն արգասիք իր աւնեցած արդար պայ-
թոյթին դէմ կուգար կը կանգնէր Նիկոլի
ազատու նկարագրով: Նիկոլ՝ Կեսարացին
կ'ամբաստանէր իրր լրտես:

Նիկոլ օգնուց տո վոյրն Կամենից ֆադա-
ֆին, որ ի մեծ իշխանին վերախնայու հրա-
զուց Կամենից ֆադաֆին, որում անունն եր
Լուֆաշ, խօսեցաւ նպիսկոպուն ընդ նմա եւ
հաւանեցոյց զնա զի արգելցի գվարդապետն, եւ
մի քողցե զնա յոյշով եւ կամ յայ ֆադաֆս,
այլ ի Կամենից ֆադաֆին դարձուցն զնա, յնս
յառնալ ընդ իւր եկեալ ճանապարհն եւ զնալ
յայլ աշխարհ: Վասն որոյ եւ Լուֆաշ անուամբ
վոյրն առաջացաւ պաշտօնաւ առ վարդապետն ա-
սեղնով քե մեծ իշխանն մեր քողք Ե ուղարկել
մեզ քե, այլ վարդապետ, որ ի քուրջի աշ-
խարհին եկեր Ե, շաշուս(*) Ե եղեր, հրահան-
չկայ որ ի ֆադաֆիս նշանն, մի քողոս որ եր-
բայ, քե ոչ ձեր գրոյսն կ'երբայ. եւ այսպիսի
քանակի արդիւցին ի զնալոյ գվարդապետն եւ
վարդապետն կուր անդին իրեւն ի յիսկանոյ:
Ապա, առ անուն քառեպաշտօնի Ե ժողովոյց
ֆադաֆին մասնաւ առ վոյրն եւ ծանուցին զնա-
մեղութիւն վարդապետն նմա, ապա քե հրա-
ման եղեւ վարդապետն, զի եղեալ զնալոյ ոչ
քե յոյշով այլ յիսկ ի յնս՝ ընդ որ եկեալն եր եւ
վարդապետն եղեալ ի Կամենիցոյ եւ կին ի Բուդ-
դան եւ ի յՈւրուսի, եւ ի ճանապարհին գրեալ
գիր քանապարհաց, Ազովից եւ կապանաց ի վե-
րայ Նիկոլին եւ առաջաց յոյշով եւ Նիկոլն ոչ-
ինչ հաղաց ի կողմանէ քանապարհացն, այլ կայր
ի կարգի իւրում եւ ի ֆանանայադործութեան:
Իսոյց ֆանանայ եւ ժողովուրդին այնք՝ որք յա-
ռաքմէ ներհակ էին Նիկոլին, ի քերան առեալ
խօսեին. եւ եւ յերեսաց ընդդիմ քերեին նմա,
նաեւ ունակ ներհականային եւս, եւ օր յաւուր
գորանային ներհակն ի վերայ Նիկոլին: Սոյ եւ
Դիկոր վարդապետն, զամենայն որպիսութիւն
անգուստոցս այսմիկ, այլ եւ զանողայ վառս
Նիկոլին քողով ծանոց Մովսէս կարույիկոսին
ի սուրբ Էջմիածին, եւ իւրեղեաց ի նմանէ զի
եւ նա քաւոր հրահանաւ սուրբ Էջմիածին եւ
կարույիկոսական իշխանութեանքն քանապարհաց
գնիկոյ նպիսկոպուն եւ Մովսէս կարույիկոսն
եւս գրեալ գիր քանապարհաց եւ առաջաց ի
վերայ Նիկոլ նպիսկոպուն, եւ այսու պաշ-
տաւաւ առաւել եւս գորացան ներհակն ի վե-

րայ Նիկոլին եւ ի նաւաի ունեին զնա (Ա. Դա-
շէտէյ, էջ 368-370):

Կեսարացի բանադրանաց գիրը ահա-
ւոր իրարանցում պատճառեց ի Լիւով, որ
ժողովուրդը զգգուն էր արգէն իր առաջ-
նորդին:

Գրիգոր Կեսարացի այսպէս խօսովու-
թեան մէջ ձգելով Լիւանաստանի հայերը կը
գտնուար ետ, սակայն չէր կրնար տիրա-
նաւ Կ. Պոլսոյ աթոռին, վասնիկ իր բա-
ղակայութեան միջոցին զարձակու հակա-
ռակորդները զօրացած էին և Զաքարիա
Վանեցի աբրաքան էր 1629ին(*) Կ. Պոլսոյ
պատրիարքական աթոռին (Իսկէմբար-
եան, Կենտրոն-Նիւն-էր, էջ 56):

Այս անուամբ մէջ Թերս Գուլթի ե-
կեղեցոյն շինութեան մէջ իր տեղապա-
նեւորուն բռնած զիրք մեծ դեր կատարած
է: Երբ Արիստակէս վրդ. Սարբերդյի կը
յաւոզի Գուլթի Ս. Հրեշտակապետ յու-
նական փոփ եկեղեցին ձեռք բերել սբրկին
նախանձ կոչարժեն Կեսարացոյն կողմանէ ու-
նակ չարահանաւ անձինք, այլ եւ Էրզրումցի
Միքայէ վրդ. և եւ Երզնկացի Պիկրանուր Զաք
Յովնանէս նպիսկոպուն որ ի տեղի իւր եղեալ
եր զաւ Կեսարացի Գրիգոր վարդապետն, եւ
ինքն ի Լեւոն աշխարհն եր զնալոյ: Եւ առա-
ջ իրոր տեղապանի ղինելով Կեսարացոյն, հակա-
ռակ էին Արիստակէս վարդապետն եւ անեալն
ֆանանայից եւ ժողովուրդն Պարսպոց, արդի-
նել կամելով գլխաւորութիւն նոցա եւ զշինու-
թիւն եկեղեցոյն խափանելով եւ զԱրիստակէս
վարդապետն հաշտական առնելով, որ ողորդ
կայր ի Ղապարիայ ի նոցանէ եւ նոցին չար
խորհրդոցն (Իսկէմ-աշէ, էջ 168):

Այս պատճառով կը զօրանայ գարձեալ
տեղապանութեան կողմը եւ Կեսարացի
տեղապանները վստահելով Զաքարիա Վա-
նեցի արքեպիսկոպէս հրամանով պատրիարք
կը դառնայ:

Ա. ԱԼՊՈՅԱՆ

(Շարունակելի) (9)

(*) Շաշուս = լրտես:

(*) Ըստ Օրմանեանի (Ազգապատմ., էջ 2395)
1628ին: